

# Perényi Roland

## A jogtörténettől az „új kultúrtörténetig”

### A bűnözés társadalomtörténete

*„In der ganzen Geschichte des Menschen ist kein Kapitel unterrichtender für Herz und Geist als die Annalen seiner Verirrungen.”*

Friedrich Schiller: Der Verbrecher aus verlorener Ehre –  
Eine wahre Geschichte

#### Bevezetés

**A**MINT AZT A SCHILLERTŐL vett idézet is mutatja, a társadalom által megalkotott szabályok áthágása a lehető legkülönbözőbb formában – például a törvényhozás, büntetés-végrehajtás szintjén, egy detektívregényben vagy -filmben – minden korszakban hosszabb-rövidebb időre a figyelem középpontjába kerül. A történelemben szinte ciklikusan térnek vissza azok az időszakok, amikor a bűnözés problémája kiemelt szerepet kap, amikor olyan írók is intenzíven foglalkoznak a témával, mint a német irodalom 18. századi klasszikusa. Schiller ilyen tárgyú művei közül talán a leghíresebb a *Haramiák* című dráma, illetve a nevezetes bűnügyi történeteket elbeszélő *pitaval* műfaj névadójának, F. Gayot de Pitaval munkájának 1792-es német kiadásához írt bevezetője.

A bűnözés és a különböző deviáns viselkedési módok ugyan mindig is léteztek, ám ettől függetlenül természetesen nem valamiféle antropológiai állandóról van szó, hanem társadalmilag teremtett jelenségről, amely ily módon saját históriával rendelkezik. Történetiségük tudományos feldolgozása nem pusztán magát a „normálistól” eltérő cselekvést, hanem annak társadalmi beágyazottságát és megítélését is magyarázhatja. A bűnözés mibenléte, a bűn fogalma teológusok, filozófusok, szociológusok és elsősorban az erre szakosodott tudomány, a kriminológia művelőinek kutatási területe. A történettudomány, ezen belül a társadalomtörténet azonban csak nemrég fedezte fel a bűnözés történetét, az eretnekség vagy a boszorkányság históriájának vizsgálatá

a társadalomtörténet „kulturális fordulata” nyomán megjelent irányzatainak, a történeti antropológiának és a mikrotörténelemnek köszönhetően azonban már régen nem számít újdonságnak.<sup>1</sup>

A kérdés az, hogy vajon meddig jutott a történettudomány a bűnözés témájával? A választ az angol és német nyelvű szakirodalom vázlatos bemutatásán keresztül keressük,<sup>2</sup> majd kitérünk a téma kutatásának magyarországi lehetőségeire is. Mivel a bűnözés angol és német nyelvű szakirodalma mára szinte áttekinthetetlenül duzzadt,<sup>3</sup> ezért csak néhány kutatási irányt mutatunk be. Ezzel szemben a bűnözés társadalomtörténetének magyarországi kutatása még rövid, így viszonylag könnyen áttekinthető, ezért inkább a kezdetek, valamint a rokon tudományok eredményeinek felkutatása okoz gondot.

### *A bűnözés a nyugati történetírásban*

A bűnözés történeti megközelítése nem a modern társadalomtörténet invenciója. Már a 19. századi hivatalnokokat is érdekelte a törvényekkel szembeszegülő társadalmi csoportok eredete. E tudományos érdeklődésű hivatalnokok egyike, a lübecki ügyész, Friedrich Christian Benedict Avé-Lallemant (1809–1892), 1858-ban jelentette meg *Das deutsche Gaunerthum* című háromkötetes kriminológiai alapmunkáját,<sup>4</sup> amelyben elsőként foglalkozik a bűnözés múltjával. A 19. századi kriminológusok által kézikönyvként használt munka mellett, hogy tárgyalja saját kora gonosztevőinek társadalmi hovatartozását, sajátos nyelvhasználatát, felismerésük szakmai fogásait és a rendőrség feladatait, minden része tartalmaz egy-egy történeti fejtegetést is, legyen szó a németországi bűnözők történetéről („*das historische Gaunerthum*”), a „tolvajnyelv” kialakulásának középkori eredetéről vagy éppen a középkortól a kötet megszületéséig megjelent, bűnözéssel foglalkozó irodalmi és jogi munkák műfaj szerinti besorolásáról.

Ezt követően a politika- és eseménytörténet-centrikus történetírás nem foglalkozott a bűnözéssel. Ezen csak a társadalomtörténet 20. század közepén

---

1 Az irányzat áttekintéséhez lásd többek között SZIJÁRTÓ, 2000.

2 Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a bűnözéstörténet (és általában a társadalomtörténet) nyelvi, nemzeti határok mentén történő felosztása folyamatosan veszít jelentőségéből, mivel például a német szerzők jelentős része angolul is publikál, a másik oldalon pedig több angol történész foglalkozik kontinentális témákkal.

3 Andreas Blauertnek a német nyelvű bűnözés történetét bemutató tanulmányához fűzött válogatott bibliográfiája például 403 (!) tételt – nota bene egy-két kivétellel német nyelvű, közép- és kora újkorral foglalkozó munkákat – sorol fel. BLAUERT, 2000.

4 AVÉ-LALLEMANT, 1858.

kezdődő felfutása változtatott. Az angol társadalomtörténet egyik „nagy öregje”, Eric Hobsbawm két könyvet is szentelt a bűnözés témájának: 1959-ben jelent meg az 1974 óta magyarul is olvasható *Primitív lázadók*, majd tíz évvel később a *Bandits*. E két munkában fogalmazta meg Hobsbawm a „társadalmi bandita” modelljét. A *Primitív lázadókban* 19. és 20. századi példákon keresztül vázolja fel azt az életutat, amely az agrártársadalomból jövő, a modern társadalom kihívásaival szemben kiszolgáltatott banditákat jellemzi: a „társadalmi bandita” (*social bandit*) paraszti vidékről származik, általában egy jelentéktelen ügy miatt kerül összetűzésbe a hatósággal, ezért bujdosásra kényszerül, majd csatlakozik egy már működő bandához, vagy maga alapít egyet.<sup>5</sup> A „társadalmi bandita” fontos jellemzője, hogy nem szokványos bűnöző, inkább egyfajta Robin Hood-típus, aki elvesz a gazdagoktól, és ad a szegényeknek, tehát bizonyos értelemben szociális és politikai „programja” van. A „társadalmi bandita”-elmélet több társadalomtörténeti munkát is megihletett annak ellenére, hogy azt több ponton is támadták. A kritikusok (köztük is elsőként Anton Blok)<sup>6</sup> mindenekeelőtt azt kifogásolták, hogy Hobsbawm elméletét szépirodalmi forrásokra és a populáris kultúra néphagyomány által megihletett termékeire alapozta, így egy eleve idealizált, a társadalmi valóságtól távol álló banditaképpel dolgozott.<sup>7</sup>

Mint azt Hobsbawm tevékenysége is jelzi, a bűnözés történeti feldolgozásának igénye az angolszász történetírásban már igen korán, az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején jelentkezett. A kezdeteket azonban még kevésbé jellemezte a társadalomtörténeti megközelítés. Eleinte inkább a jogtörténet, valamint a igazságszolgáltatás és a börtönügy működésének története állt a középpontban.

Erre példa Michael R. Weisser *Crime and Punishment in Early Modern Europe* című munkája, amely a Geoffrey Parker szerkesztette *Pre-Industrial Europe 1350–1850* sorozatban jelent meg. Könyvét érdemes részletesebben taglalni, mivel jól illusztrálja a bűnözés társadalomtörténetének mindazon csomópontjait, amelyek a korai időszakban, a „kulturális fordulatot” megelőzően jellemezték a kutatásokat.

Weisser fő célja az, hogy a bűnözés tanulmányozásán keresztül rámutasson a törvénybe nem ütköző, „normális” társadalmi cselekvés sokszínűségére.<sup>8</sup> Az átfogó téma, valamint a talán túlságosan is tág idő- és térbeli határok miatt Weisser viszonylag kevés konkrét példát hoz (azokat is általában szakterületéről,

---

5 HOBBSAWM, 1974. 21–22.

6 Blok legújabbban *Honour and Violence* című munkájában foglalta össze az elmélettel kapcsolatos megjegyzéseit. BLOK, 2001. 14–28.

7 A kritikák összefoglalását lásd SLATTA, 2004.

8 WEISSER, 1979. 1.

Spanyolországból és Franciaországból), és ahelyett, hogy mélyfúrásokat végezne, inkább a bűnözés általános kora újkori tendenciáira utal. A könyvben a bűnözés mechanizmusának mindkét oldala, azaz maga a törvénytelen cselekvés, valamint az ezt szankcionáló intézményrendszer is megjelenik. E kettős perspektívát jól tükrözi a könyv szerkezete is: egy fejezet az adott korszak bűnözésének sajátosságait taglalja, az azt követő pedig a büntetés fajtáival és ezek végrehajtásával foglalkozik. Ennek ellenére a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a bűneset, általában a bűn társadalmi definíciója – amit jogszabályba foglalnak – és a megtörtént bűncselekménynek az elkövető által való értelmezése sokban eltér. Ezért önmagában kevésnek tartja a különböző statisztikák és büntető törvénykönyvek vizsgálatát, mivel azok csak egyoldalúan, „felülről” szemlélik a bűnözés jelenségét.<sup>9</sup> Megjelenik tehát a bűnözés „alulról” történő bemutatásának igénye is, erre azonban a vizsgálat léptéke nem ad módot.

A szerző külön elemzi a városi és a vidéki bűnözés különböző típusait, rámutatva arra, hogy vidéken elsősorban az egyazon társadalmi rétegen belül elkövetett bűnesetek (*intra-class criminality*) – azaz amikor áldozat és tettes azonos társadalmi csoport tagja – jellemzőek, míg a városokban az osztálykorlátokat áthágó törvénytelen cselekmények is megjelennek (*inter-class criminality*). A szociális háttér mellett megkülönbözteti a „professzionális” és az „alkalmi” bűnözőt (*professional*, illetve *casual criminal*): míg a „profi” a „bűnözésből él”, addig az „alkalmi” bűnözőt általában a szegénység készíti törvénytelen cselekedetekre, és ezért nem is tekinti magát törvényen kívülinek.<sup>10</sup>

A szerző vizsgálja továbbá azt is, hogy milyen hatása volt a népességnövekedésnek, a városiasodásnak és a társadalmi mobilitás növekedésének a bűnözésre (és ezzel párhuzamosan a büntetőrendszerekre). Ugyan a bűnesetek tipizálásában nem mélyed el túlságosan, csak a személy és a vagyon elleni bűncselekményeket kísérli meg külön is vizsgálni.

Weisser nem csak a bűncselekmények és bűnözők, hanem a büntetés története kapcsán is fontos megjegyzéseket tesz. Bemutatja, hogy a középkorban még nem volt általános a testi fenyítés, és a halálbüntetést csak különösen súlyos esetekben alkalmazták; a hosszú időre való elzárás, a börtön széles körű alkalmazása pedig még ismeretlen volt.<sup>11</sup> Míg a középkorban a bűncselekmény privát ügy, az érintett közösség feladata volt a bűnössel szembeni fellépés, addig a modern állam megjelenésével az intézményesült hatalom már a bűn elkövetőjének tartós elzárására törekedett.

---

9 WEISSER, 1979. 4.

10 WEISSER, 1979. 7–8.

11 Vö. FOUCAULT, 1990.

A szerző a büntetéseknek öt jelentősebb fajtáját különíti el, melyek szerinte egyszerre vannak jelen a tárgyalt korszakban, de eltérő mértékben. Ezek a típusok a kivégzés, a fizikai bántalmazás (kínzás), a pénzbüntetés, a száműzés és a börtönbüntetés. Ahogy egyre inkább haladunk a modern állam kialakulása felé, úgy fokozatosan a börtön veszi át a helyét a többi büntetésfajának. Így a 19. századra megjelenik az a börtönrendszer, amelynek mintáját a philadelphiai Walnut Street Prison szolgáltatta, ahol a rabok saját cellájukban ettek, aludtak és dolgoztak, és amely egész Európát és Észak-Amerikát meghódította, sőt mind a mai napig meghatározó maradt.

A bűnözés újkori társadalomtörténetének egyik legfontosabb angol nyelvű feldolgozása Victor Gatrell *Crime, Authority and the Policeman-State* című írása a *Cambridge Social History* harmadik kötetében, amely a 18. század végétől egészen a 20. század közepéig követi a bűnözés és az azt megregulázó intézményrendszer angliai történetét. Akárcsak Weisser munkájában, itt is megjelenik a bűnüldözés rendszere, az igazságszolgáltatás és a bűnözés közti viszony problémája.

A bűnözés századokon át megszokott jelenség volt Angliában, minden társadalmi csoportot érintett, s szinte a „brit örökség” részévé vált. A 18. század végétől azonban alapvető változások mentek végbe a bűnözés megítélésében: az állampolgároknak egyre nőtt a szegények tömegeinek törvénytelen életmódja miatt érzett félelem. Az emberek úgy érezték, hogy egyre növekszik a bűnözés, ami nem csak egyéni biztonságérzetüket rendítette meg, hanem zavarta az épülőben lévő politikai nemzet zavartalan fejlődését is. Ezért ellenlépéseket foganatosítottak: megszületett a „rendőrállam” (*policeman-state*).<sup>12</sup> Ennek tehát az volt a feltétele, hogy a bűn definíciója is egyfajta változáson menjen keresztül.

De vajon megfigyelhetőek-e ilyen vízvonalak a bűn megítélésében? – teszi fel a kérdést a szerző. A kérdés megválaszolásához a bűnüldözés 18. századi rendszerét veszi például; ebben a században a bíróságok még helyi szinten, önállóan működtek, s többé-kevésbé „amatőrök” végezték a munkát, azonban már ekkor megjelent az igazságszolgáltatásban a bürokratizálódás, a professzionalizáció, azaz olyan társadalmi jelenségek, amelyek általában a modern államra jellemzőek. Ebből Gatrell arra a következtetésre jut, hogy a 18. századi rendszer igazából csak a jelenlegi, modernnek tekintett rendszerből visszatekintve tűnik elavultnak és koordinálatlannak, valójában tökéletesen megfelelt

---

12 GATRELL, 1990. 243–244. Az angolszász bűnözéstörténet egyik kulcsfogalma a *policing*, ami a modernizálódó rendőrség és az általa megregulázott társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyára utal. A *policing* témakörének egyik legjelentősebb kutatója Clive Emsley, aki az angol rendőrség társadalomtörténete mellett az európai csendőrségek történetével is foglalkozott munkáiban.

saját kora igényeinek. Ebből következik, hogy a bűn fogalmának társadalmi definíciójában bekövetkező változás sem egyik pillanatról a másikra történt, hanem egy hosszú, már a 18. században elkezdődött folyamat eredménye volt.<sup>13</sup> Ez a fejlődés Angliában nagyjából az 1780-as években csúcsosodik ki, amikor maga a *crime* szó felbukkan a nyelvben, jelezve az emberek megváltozott hozzáállását. Így a 19. század elejétől kezdve beszélhetünk a „bűnözés modern kori történetéről”.

A modern állam által létrehozott rendőrségi rendszer a szerző szerint főleg a társadalmi elitek modernizáció miatt érzett aggodalmát fejezi ki, ezért nem véletlen, hogy a rendőri intézkedések elsősorban a társadalmi ranglétra alján található csoportokat sújtják. A polgári társadalom számára a bűnözés nem pusztán az okozott anyagi kár miatt jelent gondot, hanem amiatt is, hogy a bűnözés tematikája összefonódott a társadalomszerkezet rohamos átalakulása, a robbanásszerű népességnövekedés, az emberek morális „romlottsága”, a családi és közösségi kötelékek lazulása, és egyáltalán a régi rend felbomlása miatt érzett félelmekkel. Ezen aggodalmakat fejezte ki a bűnözés állandó növekedésének vélelme, amit nem csak a korabeli sajtó, hanem a statisztikák egyre rémisztőbb adatai is alátámasztottak.<sup>14</sup>

A bűnügyi statisztikák használatával kapcsolatban fontos módszertani megjegyzést tesz a szerző: a statisztikákban tapasztalható növekedés nem feltétlenül jelent valós növekedést, sokkal inkább a felderített bűnesetek számának emelkedését mutatja – azaz a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás hatékonyabb működését. A bűnözés démoninak gondolt mértéke a közbeszéd egyik régi közhelye, és ezt nem csak a hatalom gerjesztette, hanem a 19. századi állampolgárok javarészt maguk is úgy érezték, hogy egyre inkább ki vannak téve a különböző bűncselekmények veszélyeinek.

Gatrell külön vizsgálja a rendőri tevékenység és a rendőrség szervezetének alakulását a 19–20. század során. Szerinte a „rendőrállam” kialakulása egyre növelte a társadalmi egyenlőtlenséget, hiszen a rendőrök elsősorban a nyilvános tereket ellenőrizték, ahol a szegényebb rétegek életük nagyobbik részét töltötték – ellentétben az elitek egyre inkább elkülönülő magántereivel.<sup>15</sup> Végző soron maga a szegénység vált a rendőrségi figyelem elsődleges célpontjává: sokakat pusztán kínzetük miatt tartóztattak le. Kialakult az úgynevezett *criminal class*, azaz bűnöző osztály, mely alatt legnagyobbbészrt a városi szegény munkásságot, a koldusokat és a csavargókat értették.

---

13 GATRELL, 1990. 246–247.

14 GATRELL, 1990. 250.

15 GATRELL, 1990. 277–278.

Gatrell kiterjeszti vizsgálatát két másik, egymással szorosan összefüggő bűnözéstörténeti elméletre is. Eszerint a bűnözés a modern társadalomban nem egyszerűen növekszik, hanem egyre brutálisabbá válik, s ezzel együtt professzionalizálódik is, azaz megjelenik a kegyetlen, profi bűnöző. Mindkét elméletet cáfolva a szerző azt állítja, hogy a professzionális bűnöző – ismét Hobsbawmot idézve – a bürokratikus állam által „kitalált hagyomány”.

A bűnözés történetét átfogóan tárgyaló munkák mellett sok olyan esettanulmány és monográfia jelent meg, amelyek a témának csak egy-egy aspektusát járja körbe. A történeti antropológia és az „új kultúrtörténet”<sup>16</sup> megjelenése óta a kutatások jóval szélesebb spektrumon zajlanak: előtérbe került a női bűnözés és a női szerepek összefüggése, a bűnözés mint jól körülhatárolható szubkultúra vagy éppen a bűnözők azonosításának és felismerésének módszerei.<sup>17</sup>

A „kulturális fordulat” utáni bűnözéstörténet egyik iskolapéldája Amy Srebnick *The mysterious Death of Mary Rogers* című munkája. A könyv alapjául egy 1841-ben történt rejtélyes, a nyilvánosságot sokáig foglalkoztató – Edgar Allan Poe az eset nyomán írta meg egyik első detektívtörténetet – New York-i haláleset szolgál. Srebnick a haláleset tömegsajtóban és ponyvairodalomban való megjelenésén túl a nagyvárosi női szerepeket és az abortusz problémájáról szóló korabeli vitákat – Mary Rogers valószínűleg egy terhesség-megszakítási beavatkozás során halt meg – is elemzi.<sup>18</sup>

Bizonyos tekintetben Michel Foucault diskurzuselemzésének társadalomtörténeti adaptációjának is tekinthető a bűnözéstörténet újabban „felfedezett” témája, a kriminológiai és a bűnözésről szóló egyéb tudományos diskurzusok elemzése. Martin Wiener a viktoriánus Anglia kriminálpolitikáját és a bűnözőről alkotott társadalmi kép alakulását követi nyomon. Richard F. Wetzell a német kriminológia létrejöttét vizsgálja a Német Birodalom megalakulásától a náci rezsim bukásáig. David G. Horn pedig Lombroso kriminálantropológiájának sajátosságait elemzi.<sup>19</sup>

Egy-egy kutatási téma tudományos elismertségét gyakran pontosan jelzi a saját folyóiratok, egyesületek vagy kutatóintézetek működése. Ezt a mérőeszközt alkalmazva megállapítható, hogy angol nyelvterületen a bűnözéstörténet a befutott történeti részdiszciplínák közé tartozik. Már 1978-ban megalakult az angol és francia munkanyelvet használó *International Association for the History of Crime and Criminal Justice*, amely a bűnözés interdiszciplináris (és internaci-

---

16 Az új kultúrtörténet definíciójához lásd MAJTÉNYI, 2005.

17 Ilyen például a tetoválások szerepének és értelmezési módjainak vizsgálata. CAPLAN, 1997.

18 SREBNICK, 1997.

19 WIENER, 1990.; WETZELL, 2000.; HORN, 2003.

onális) kutatását igyekszik összefogni évenként szervezett konferenciáival.<sup>20</sup> Az IAHCCJ kiadásában 1997 óta évente kétszer jelenik meg az egyetlen, kifejezetten a bűnözés történetével foglalkozó szakfolyóirat, a kétnyelvű *Crime, History & Society – Crime, Histoire & Sociétés*. A téma elfogadottságát jelzi továbbá, hogy olyan neves társadalomtörténeti folyóiratokban is jelennek meg a bűnözés történetével foglalkozó írások, mint a *Journal of Social History*. Emellett számos angol és amerikai egyetem kínál a bűnözés történetével foglalkozó szemináriumokat, és egyre több internetes oldal és online adatbázis érhető el.<sup>21</sup>

Németországban az angolszász társadalomtörténethez képest kissé megkésve, az 1990-es évek elejétől vált egyre népszerűbbé a bűnözés kutatása. A bűnözés azért már korábban felkeltette a német történészek érdeklődését: két jogtörténész, Gustav Radbruch és Heinrich Gwinner 1951-ben adta közre *Geschichte des Verbrechens* című munkáját.<sup>22</sup> A könyv – ahogy azt alcíme (*Versuch einer historischen Kriminologie*) is jelzi – a szociálpatológiai jelenségeként felfogott bűnözés időbeli alakulását igyekszik bemutatni. A szerzők az előszóban hangsúlyozzák, hogy a bűnözés a társadalmi krízis egyik jele (mára ezt a nézetet mind a kriminológiában, mind pedig a társadalomtörténetben felváltotta az az elmélet, mely szerint a bűnözés teljesen „normális” jelenség, amely szerves része a társadalom működésének), ezért azt nem elsősorban a büntető törvénykönyvek alapján vizsgálják, hanem a hétköznapi életben megjelenő formáiban. A könyv azokat a bűneseteket tárgyalja Tacitus idejétől kezdve egészen Goethe koráig, amelyeket az adott kor emberei jellemzőnek tartottak. A könyvben olyan bűntípusok fémjelzik a korszakokat, mint a rablás, a borszorkányság, a gyerekgyilkosság, az öngyilkosság vagy éppen a titkos társaságok működése. Tekintve, hogy a vizsgált mintegy 1800 évben még nem volt kiforrott bűnügyi statisztika, a szerzők többnyire irodalmi forrásokat és elbeszélő történeti munkákat (Goethe, Schiller, Tacitus vagy Machiavelli,) használnak, az eredetileg kitűzött cél – a *történeti kriminológiai* kutatások irányának kijelölése – helyett a *Geschichte des Verbrechens* inkább a 18–19. századi *pitavalok* hangulatát megidéző jogtörténeti munka lett. A bűnözés történetének kutatása később a történeti kriminológia – azaz a kriminológiai elméletek és kutatási módszerek történeti forrásokon való alkalmazása – kifejlődése helyett egészen más irányt vett; német nyelvterületen manapság inkább a bűnözéstörténet (*Kriminalitätsgeschichte*) fogalmát használják.

---

20 Az IAHCCJ 2004-es kollokviumát Budapesten, az ELTE-n tartotta.

21 Ehhez néhány példát lásd a [www.tarsadalomtortenet.lap.hu](http://www.tarsadalomtortenet.lap.hu) (2006. november) oldalon.

22 GWINNER – RADBRUCH, 1951.



Az 1960-as, '70-es évek német történettudomány meghatározó irányzata a történeti társadalomtudomány (*historische Sozialwissenschaft*) határozta meg.<sup>23</sup> A társadalmi (át)rétengződést főleg statisztikákon keresztül, a modernizációs elméletekből kiindulva vizsgáló német társadalomtörténészek a bűnözésben is felfedezték elméleteik tesztelésének lehetőségét, így nekik köszönhetően indult be a németországi bűnözés történetének feldolgozása. A kutatások kezdeményezője és egyben programadó teoretikusa Dirk Blasius volt, aki elsősorban a polgárosodás és a bűnözés mértékének, formáinak összefüggéseit kutatja.<sup>24</sup> Blasius elméleti tanulmányaiban elsősorban a kriminológia és a modern történettudomány közötti hídverést szorgalmazza. A Radbruch – Gwinner szerzőpáros munkájával szemben a „történeti kriminológia” itt már nem a nagy port kavart bűnesetek anekdotaszerű felsorolását jelenti, hanem a társadalomtudományos módszerek alkalmazását a bűnözés történeti vizsgálatában. Módszertanilag a hosszú távú folyamatok főleg statisztikai, a jelenre vonatkozó következtetéseket is levonó elemzése, tematikailag a hatalmi és uralmi viszonyok, valamint a bűnözés összefüggéseinek vizsgálata jellemzi.<sup>25</sup> A Vormärz Poroszországot vizsgáló, *Bürgerliche Gesellschaft und Kriminalität* című monográfiájában Blasius arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen volt a viszony állam és társadalom között a polgári társadalom kialakulása, a kapitalizálódás és iparosodás idején. A szerző rámutat arra a feszültségre, ami a kialakulóban lévő polgári-liberális normák, értékek és intézmények, illetve a Poroszországban vezető pozíciót betöltő hagyományos, iparosodás előtti (agrár) társadalomhoz kötődő elitiek között alakult ki. A kriminalitás szempontjából ez azért érdekes, mert éppen ebben a korszakban születnek meg a modern ipari társadalom legégetőbb szociális problémái, ekkor válik a bűnözés a legnagyobb társadalmi kihívások egyikévé.<sup>26</sup> Ár- és bűnügyi statisztikák összevetésével Blasius a rossz termés, az emiatt növekvő agrárárak és a vagyon elleni bűncselekmények közötti összefüggéseket elemzi. Vizsgálatából kiderül, hogy a magas árakkal párhuzamosan egyre növekedett a lopások aránya, ami szerinte egyértelműen a tulajdon mint polgári érték válságát jelzi. A szerző éppen ebben az értékválságban látja az 1848-as poroszországi eseményekhez vezető folyamat gyökerét.

A történeti társadalomtudomány bűnözéssel (is) foglalkozó történészei közül meg kell még említeni Carsten Küthert, aki 1976-ban megjelent *Räuber und Gauner in Deutschland* című könyvében vallomások, peranyagok, levelezések,

---

23 A társadalomtörténet németországi történetéhez lásd Ö. KOVÁCS, 2003.

24 Elméleti munkái közül egy magyarul is olvasható. BLASIUS, 1990.

25 BLASIUS, 1988.

26 BLASIUS, 1976.

körözések és különböző rendeletek felhasználásával elemzi a 18. század végi, 19. század eleji németországi rablóbandák társadalmi összetételét, működésük hatókörét és belső hierarchiájukat.<sup>27</sup> Konkrét példákon keresztül próbál választ adni a következő kérdésre: vajon tudatában volt-e a rabló annak, hogy szociális pozíciójából adódóan lép bűnözői „pályára”? Eközben kitér a központosított állam büntetőügyére és büntetőjogi centralizációjára is, tehát nem csak a bűnöző, hanem a reguláló állam oldaláról is vizsgálja a bűnözést, és rámutat e két tényező egymásra hatására.

Küther Eric Hobsbawm „társadalmi bandita”-elméletét kiindulópontul használva több bűnözőtípust különböztet meg. Ilyen például a „parasztbandita” (*Bauernbandit*), az „ideáltipikus társadalmi lázadó”,<sup>28</sup> egyfajta Robin Hood-figura: vidékről származó, szegény ember, aki saját jogainak megvédéséért harcol, ezért áldozatai között kizárólag „urak” találhatók. A „parasztbandita” számára nem a zsákmány a fontos, hanem az „urak” megleckéztetése. Ez a szerep sokban hasonlít ugyan Hobsbawm „társadalmi banditájára”, de Küther szerint a „parasztbandita” típusa mentes mindenféle politikai programtól. Az általában egy helyben, eredeti lakóhelyén tevékenykedő „parasztbanditától” megkülönbözteti a 18. század egyik tipikus, a modernizálódó állam számára sok fejlődést okozó csoportját, az állandóan vándorló népeiséget (*Vaganten*), akik előtt bezárult a társadalmi mobilitás minden csatornája, ezért földrajzi mobilitásuk közben gyakran bűnözésre adták a fejüket. E vándorló népeiség „kemény magjából” rablóbandák alakultak ki, amelyeknek – a „parasztbanditákkal” ellentétben – nagyrészt a zsákmány biztosította megélhetésüket.<sup>29</sup>

A két német történész főbb munkáinak bemutatásából kiderül, hogy míg Blasius inkább a struktúrák kvantitatív elemzésével, azaz a történeti társadalomtudomány „klasszikus” módszereivel dolgozik, addig Küthernél már az elbeszélő források is szerepet kapnak. Mindkettejükre igaz azonban, hogy kutatásaikban a bűnözés a hatalommal szembeni tiltakozás egyik formájaként jelenik meg, ezért a hétköznapi bűnözés, bár Küther későbbi, 1983-as munkájában olykor már felbukkan,<sup>30</sup> alig kap figyelmet.<sup>31</sup>

---

27 KÜTHER, 1976.

28 KÜTHER, 1976. 145. Hobsbawm mellett egy német történész, Gerhard Oestreich Max Weber nyomán alkotott elmélete volt komolyabb hatással a bűnözés történetének németországi kutatására. Oestreich „társadalmi fegyelmzés”-elméletének (*Sozialdisziplinierung*) lényege, hogy az abszolutista állam kialakulásával párhuzamosan megjelenik a felülről jövő fegyelmzési kényszer a hétköznapi élet számos pontján (bürokrácia, hadsereg, kórházak, szegénygondozás, börtönök). OESTREICH, 1969.

29 KÜTHER, 1976. 145–146.

30 KÜTHER, 1983.

A '80-as évek elején a bűnözés németországi történeti kutatásában egy új megközelítés jelent meg: 1981-ben a bűnözéssel foglalkozó populáris és szépirodalom társadalomtörténetének feldolgozására rendezett interdiszciplináris kollokviumon jog-, irodalom- és társadalomtörténészek, valamint szociológusok vettek részt. A konferenciát követően megjelent tanulmánykötetben az egyes esettanulmányok mellett a témához kapcsolódó bibliográfiát, valamint egy olyan kérdéssort és problémafelvetést is tartalmaz, amely a későbbi kutatás számára fontos támpontot nyújt.<sup>32</sup> A projekt folytatásaként 1991-ben jelent meg ugyancsak Jörg Schönert szerkesztésében az *Erzählte Kriminalität* című tanulmánykötet.<sup>33</sup>

A német társadalomtörténet az angolszász és francia történettudományhoz képest megkésve, az 1990-es években hajtotta végre a maga „kulturális fordulatát”. A kultúra fogalmának újragondolása, a cselekvő egyén és a hétköznapi gyakorlat középpontba állítása Németországban elsősorban a történeti társadalomtudománnyal, a „bielefeldi iskolával” jelentett szembefordulást.<sup>34</sup> Ez nem pusztán új módszerek és témák széleskörű elterjedését hozta magával, hanem azt is, hogy a történészek – az olasz mikrotörténelemhez vagy az angolszász történeti antropológiához hasonlóan – elfordultak a modernizációs elméletekkel „terhelt” újkortól, és inkább a késő középkorra, de még inkább a kora újkorra fókuszáltak, míg a történeti társadalomtudomány mindvégig elsősorban a 18–20. századra koncentrált. A német történészek – követte Emmanuel Le Roy Ladurie, Carlo Ginzburg, Giovanni Levi vagy Natalie Zemon Davis példáját – sorra fedezték fel a tartományi és városi levéltárakban fellelhető forrásokat, amelyeket korábbi kutatásaik során nemigen vett figyelembe a szakma. Az új források és módszerek új megvilágításba helyezték az olyan csoportokat is, mint az eretnekek, a boszorkányok, és persze a bűnözők. Olyan munkák születtek meg, mint Richard van Dülmen könyve a kora újkori büntetés rítusairól.<sup>35</sup> Arra, hogy a bűnözés kulturális megközelítése mennyire új nézőpontot kínál történetének tanulmányozásához, jó példa az osztrák születésű, a luzerni egyetemen oktató középkorász, Valentin Groebner *Der Schein der Person* című műve. Ez a középkor és a kora újkor személyazonosságot megállapító és bizonyító technikáinak – címerek, pecsétek, útlevelek és természetesen a körözvények – bemutatásán keresztül a mai identifikációs és regisztrációs

---

31 Vö. EIBACH, 1996.

32 SCHÖNERT, 1983.

33 SCHÖNERT, 1991.

34 A történeti antropológia németországi megjelenésének körülményeiről lásd VAN DÜLMEN, 2004.

35 VAN DÜLMEN, 1990.

eljárások gyökerét keresi.<sup>36</sup> Könyvében az azonosításban bekövetkező paradigmaváltást, az apró részletekből történő következtetés megjelenését, amit Carlo Ginzburg a 19–20. század fordulójára tesz,<sup>37</sup> jóval korábbra, a késő középkorra helyezi.

A deviancia kora újkori történetével foglalkozó német történészek már 1991-ben, Andreas Blauert és Gerd Schwerhoff kezdeményezésére létrehozták saját tudományos kutatócsoportjukat (*Arbeitskreis zur historischen Kriminalitätsforschung in der Vormoderne*), amely rendszeresen tart *workshop*okat és konferenciákat. A kutatócsoport tagjainak tanulmányaiból áll össze a 2000-ben megjelent *Kriminalitätsgeschichte* című vaskos kötet, amely a módszertani írások mellett több tucat esettanulmányt is tartalmaz.<sup>38</sup>

Az angolszász és francia történeti antropológiai és mikrotörténeti megközelítések német adaptációja, az *Alltagsgeschichte* (hétköznapi történet) az eddigiekkel ellentétben kifejezetten a modernitás, a 19–20. század jelenségeit vizsgálja. Az *Alltagsgeschichte* meghatározó alakjának, Alf Lüdtkének a szerkesztésében (és szerzőségével) több olyan tanulmánykötet is megjelent, amely az angol *policing*-kutatásokhoz hasonlóan a rendőri szervek, illetve a hatalom és a társadalom viszonyát vizsgálják.<sup>39</sup> Thomas Lindenberger 1995-ben megjelent kötetében a berlini „utcapolitika” elemzésén keresztül értelmezi a rendőrség és az általa fegyelmezett városi tömegek kapcsolatát.<sup>40</sup>

A bűnözéstörténet nemzetközivé válásának és egyben a német bűnözéstörténet „felzárkózásának” egyik jele, hogy a bűnözés tudományos diskurzusának történeti vizsgálata az angolszász kutatásokkal egy időben vette kezdetét. Elsősorban Peter Becker művét kell kiemelni, a *Verderbnis und Entartungot*, melyben a bűnözői identitás(oka)t a kriminalitásról folytatott tudományos diskurzus konstrukciójaként mutatja be, és e külső konstruálás 19. századi történetét taglalja.<sup>41</sup> Becker munkáját több, a kriminológia és a kriminálpszichológia történetével foglalkozó könyv követte,<sup>42</sup> de ide sorolhatóak Susanne Regenernek a rendőri fényképezést és a „bűnözés emlékezetét”, azaz a bűnügyi múzeumok történetét vizsgáló alkotásai is.<sup>43</sup>

---

36 GROEBNER, 2004.

37 GINZBURG, 1998.

38 BLAUERT – SCHWERHOFF, 2000.

39 LÜDTKE – LINDENBERGER, 1992.; LÜDTKE, 1992.

40 LINDENBERGER, 1995.

41 BECKER, 2002.

42 BAUMANN, 2006.; GREVE, 2004.

43 REGENER, 1999.; REGENER, 2003.

Az eredmények szélesebb közönséggel való megosztásának igényét jelzi a karlsruhei Badisches Landesmuseum 1995-ös *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden* című nagyszabású kiállítása, amely a 16–19. századi rablóbandák működése mellett tárgyalta a rablónők történetét, de foglalkozott a rabló motívumának szépirodalmi és filmes megjelenésével is.<sup>44</sup>

A bűnözés német, osztrák és svájci társadalomtörténeteinek munkáiban közös vonás, hogy vizsgálataik legtöbbször egy-egy régióra, városra vagy kisebb közösségre koncentrálnak. Makroszintű feldolgozás – szemben mondjuk az angol bűnözéstörténettel – nincs, vagy alig van. Ez részben az antropológiai és mikrotörténeti megközelítésből fakad, ugyanakkor a német történelem sajátosságából is: Németország hosszú ideig tartó széttagoltsága miatt nem állnak rendelkezésre olyan homogén források (statisztikák, rendőri szaklapok stb.), melyek segítségével megalkotható lenne bármiféle társadalomtörténeti szintézis.

### *A bűnözés a hazai történetírásban*

A magyar bűnözéstörténeti kutatások ugyancsak inkább a mikroszintű megközelítést részesítik előnyben, bár nem (vagy nem elsősorban) a forrásadottságok vagy a történelmi sajátosságok, hanem sokkal inkább a tudományszervezési és finanszírozási lehetőségek, s még inkább a társadalomtörténet történettudományon belül elfoglalt pozíciója miatt.

A bűnözés, különösen a betyárvilág kutatása sokáig a néprajz kizárólagos „vadászterülete” volt: Dömötör Sándor az *Ethnographia* hasábjain már 1930-ban foglalkozott a témával, a somogyi betyárvilág néprajzát Gönczi Ferenc, a dél-alföldi betyárság történetét az 1850-es évekre Szabó Ferenc dolgozta fel, a '80-as évektől pedig többek között Küllős Imola kutatta a betyárfolklor történetét.<sup>45</sup> A betyár-téma, de általában a bűnözés ponyvairodalmi feldolgozásai kapcsán is hasznos kiindulópontul szolgálnak Békés István és Pogány Péter munkái.<sup>46</sup>

A bűnözés történetének feldolgozatlanságára, illetve a kutatásban rejlő lehetőségekre először Hajdu Lajos hívta fel a figyelmet a *Levéltári Szemlében* megjelent tanulmányában.<sup>47</sup> A rabtabellák és más, hasonló bírósági kimutatások történeti forrásértékét bemutató írásban Hajdu máris azzal az igénnyel lép fel, hogy a kutatás túlmutasson a jogtörténeti feldolgozásra: „A büntetőjog-

---

44 SIEBENMORGEN, 1996.

45 DÖMÖTÖR, 1930.; GÖNCZI, 1944.; SZABÓ, 1964.; KÜLLÖS, 1988.

46 BÉKÉS, 1966.; POGÁNY, 1978.

47 HAJDU, 1984a.

történeti [sic!] kérdések megválaszolása azonban nemcsak a szűken vett szakma, hanem történettudományunk egésze számára is fontos, hiszen aki a nép történetét kutatja, az nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy egy-egy elkövetett bűntett obyor százak életére tartósan kiható következményekkel járt, befolyásolta az emberek mindennapi életét és gyakran tönkretette fáradozásuk gyümölcsét is.”<sup>48</sup> Hajdu ennek ellenére megmarad az igazságszolgáltatási rendszer jogi hátterének, valamint a büntetőrendszer működése során keletkezett források sajátosságainak elemzésénél, a tanulmányban szereplő konkrét bűnesetek inkább csak illusztrációként szolgálnak. Ez érvényes a *Levéltári Szemlőben* megjelent cikket követően megjelent monográfiájára, a *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában* című munkára is, amely a büntető bíraskodás Mária Terézia és II. József kori történetének bemutatása mellett a korszak bűnözésének általános trendjeit is felvázolja.<sup>49</sup>

Hajdu problémafelvető tanulmányával egy időben jelent meg Vörös Károly írása a nagyvárosi bűnözésről.<sup>50</sup> Ezekben a főváros létrejötte és az első világháború kitörése közötti időszak bünelkövetésének és a modern rendőrség kialakulásának általános trendjeit mutatja be.

Hajdu Lajos és Vörös Károly tanulmányai egy addig feledett kutatási témában rejlő lehetőségekre hívták fel a figyelmet. Követőkre, felvetéseik továbbgondolásra azonban várniuk kellett. A '80-as években és a '90-es évek elején ugyan múzeumi, levéltári kiadványokban megjelentek már olyan történeti tanulmányok, amelyek a bűnözés, a betyárvilág és a bűnüldözés történetének egy-egy szeletét mutatták be, ezek azonban többnyire nem bocsátkoznak mélyebb elemzésbe, megmaradnak az addig ritkán használt források leíró jellegű bemutatásánál.<sup>51</sup> 1989-ben jelent meg Miklóssy Jánosnak a fővárosi prostitúció történetét bemutató munkája, de ide sorolható Nagy Dezső két tanulmánya is, melyekben a szerző rendhagyó módon közelíti meg a céhes ipar történetét: korábbi tanulmányában az 1850-es évek ipari munkásainak viseletét, második írásában pedig vándorútjuk során meglöpött mesterlegények táskáinak tartalmát mutatja be körözőlevelek alapján.<sup>52</sup>

---

48 HAJDU, 1984a. 4–5.

49 HAJDU, 1985. Hajdu másik könyvében Jókai egyik regényhősének, Ráby Mátyásnak az „ügyét” dolgozza fel. HAJDU, 1984b. Részben ehhez a jogtörténeti vonalhoz köthető Kállay István városi bíraskodással foglalkozó munkája is, amelyben székesfehérvári eseteken keresztül mutatja be az egyes bűntípusoknál alkalmazott bírósági eljárásokat. KÁLLAY, 1996.

50 VÖRÖS, 1984. A tanulmány újabb változatát lásd VÖRÖS, 1997.

51 Néhány példa a teljesség igénye nélkül: KAHLER-KÁPLÁR, 1980.; KAHLER, 1985.; HÉJJAS, 1992.

52 MIKLÓSSY, 1989.; NAGY, 1983.; NAGY, 1985.

A deviáns viselkedés és a társadalom margójára szorultak rendszeres társadalomtörténeti kutatása csak a '90-es évektől, a nyugati irányzatok – mindenekelelt a történeti antropológia és a mikrotörténelem – recepciójával indult meg. E kutatásoknak mindmáig meghatározó fóruma a *Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület*. Számunkra különösen az 1989-ben *Társadalmi konfliktusok* címmel rendezett konferencia érdekes, ahol több előadás is a devianciák történetével foglalkozott.<sup>53</sup>

A '90-es évektől egyre több írás jelent meg például a koldusokról, csavargókról<sup>54</sup> vagy éppen a törvényesség és az illegalitás határmezsgyéjén mozgó prostituáltokról.<sup>55</sup> A szorosabban vett bűnözéstörténeti kutatásnak Magyarországon jelenleg két vonulata figyelhető meg. Az első irányzat elsősorban a rendvédelmi szervek – rendőrség, csendőrség, határőrség, büntetés-végrehajtás – történetét dolgozza fel, így a bűnözés csak érintőlegesen, akkor is elsősorban a bűnüldöző szerv tevékenységének eredményeként (sikereként?) jelenik meg. Ez az irányzat részben megvalósította a nyugati bűnözéstörténészek által természetesnek vett interdiszciplinaritást, hiszen a rendvédelmi szervek történetével foglalkozó társaság, a *Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság* tagjai között jogászok, rendőrök és történészek egyaránt helyet kaptak. A társaság periodikájában, a *Rendvédelem-történeti füzetekben* megjelent tanulmányokat, valamint a részben a társaság tagjai által írt összefoglaló munkákat a bűnözés történetével foglalkozó történészek is haszonnal forgathatják.<sup>56</sup>

A kutatások másik vonulatát az angolszász, francia és német történetírás új irányzataira nyitott társadalomtörténészek munkái képezik. A betyárélet eddig szokatlan megközelítését adja *Csepeli György* és *Mátay Mónika* tanulmánya, melyben a szerzők Eric Hobsbawm „társadalmi bandita”-elméletének kritikus felhasználásával azt próbálják bemutatni, hogy a 19. század eleji-közepi betyárvilágnak – amit jelen esetben Sobri Jóska, a betyár képvisel – milyen utóélete van korunk médiájában. A tanulmány Ambrus Attila, a „Whiskys” néven kétes hírnévre szert tett többszörös bankrabló esetének párhuzamait kutatja a leltűntnek hitt betyárvilággal. A szerzők szerint az Ambrus-ügy – pontosabban az, ahogy a sajtó idealizált hőst faragott belőle – bizonyítja a betyármítosz időtállóságát.<sup>57</sup>

---

53 Az előadások szövegeit lásd Á. VARGA, 1991.

54 LÉDERER – TENCZER – ULICSKA, 1998.

55 FORRAI, 1996.; FORRAI, 1998.; SZÉCSÉNYI, 1998. SZÉCSÉNYI, 1999.; LÉDERER, 1999.; RÉCSEI, 1999.; RÉCSEI, 2001.

56 CZAGA, 1995.; MEZEY, 1995.; CSAPÓ, 1999.

57 CSEPELI – MÁTAY, 2001. Ugyancsak a *Médiakutatásban* jelent meg Mátay Mónika egy bu-dapesti prostituált, Végh Verona 1885-ös meggyilkolását feldolgozó tanulmánya, valamint

A hírhedt szegedi várbörtön 19. századi történetét, az ott uralkodó körülményeket, valamint bentlakói társadalmi összetételét vizsgálja Csapó Csaba a *Korall* hasábjain, a *Budapesti Negyed* pedig 2005-ben (Csapó Csaba és Mátay Mónika szerkesztésében) *A bűnös Budapest* címmel a 19–20. századi fővárosi bűnözés történetével foglalkozó tanulmányokat közölt.<sup>58</sup> A bűnözés- és a város-történet szoros kapcsolatát bizonyítják M. Antalóczy Ildikó és Nagy Sándor Debrecen város és a hajdúkerület 18–19. századi bűnözés- és büntetéstörténetével foglalkozó írásai is.<sup>59</sup>

Az angol és a német példán keresztül már láthattuk, hogy a bűnözéstörténet egyfajta „természetes” átalakuláson megy keresztül a döntően jogtörténeti indíttatású kutatásból a bűnözői szubkultúrák, a társadalom margójára szorult csoportok vagy éppen a bűnözésről szóló tudományos és nyilvános diskurzus elemzéséig. Persze hozzá kell tenni, hogy ez korántsem jelenti a „fejlődési” folyamat lezárulását és a végső, ideális állapot elérését, bár a „kulturális fordulat” ihlette munkák lassan már húsz éve meghatározóak a deviáns viselkedéssel foglalkozó történetírásban. Úgy látszik, hogy Magyarországon is hasonló folyamat zajlott le. Mindössze annyi a különbség, hogy jóval rövidebb idő alatt bonyolódott az a paradigmaváltás, amihez másutt évtizedekre és mellesleg éles szakmai viták tucatjára volt szükség. A jelen cikkben felsorolt tanulmányok egyértelműen mutatják, hogy a magyar társadalomtörténeten belül is van érdeklődés a különböző deviáns magatartásformák, illetve a marginális helyzetű társadalmi csoportok történetének feldolgozására. E téren azonban még sok tennivalója van társadalomtörténet-írásunknak.

## Felhasznált irodalom és rövidítések

### M. ANTALÓCZY

- 1996 M. ANTALÓCZY Ildikó: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV.* Szerk.: RADICS Kálmán. Debrecen, 1996. 67–90.
- 2001 M. ANTALÓCZY Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 2001.

---

Szabó Krisztina írása Majláth György országbíró ellen elkövetett brutális gyilkosságról. MÁTAY, 2001.; SZABÓ, 2002.

58 CSAPÓ, 2000.; CSAPÓ – MÁTAY, 2005.

59 Többek között M. ANTALÓCZY, 1996, 2001.; NAGY, 1990, 1994, 1997.



### **AVÉ-LALLEMANT**

- 1858 AVÉ-LALLEMANT, Friedrich Christian Benedict: *Das deutsche Gaunerthum in seiner sozial-politischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande*. Leipzig, Brockhaus, 1858.

### **BAUMANN**

- 2006 BAUMANN, Imanuel: *Dem Verbrechen auf der Spur. Eine Geschichte der Kriminologie und Kriminalpolitik in Deutschland, 1880 bis 1980*. Göttingen, Wallstein, 2006.

### **BECKER**

- 2002 BECKER, Peter: *Verderbnis und Entartung. Eine Geschichte der Kriminologie des 19. Jahrhunderts als Diskurs und Praxis*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2002.

### **BÉKÉS**

- 1966 BÉKÉS István: *Magyar ponyva pitaval*. Budapest, Minerva, 1966.

### **BLASIUS**

- 1976 BLASIUS, Dirk: *Bürgerliche Gesellschaft und Kriminalität. Zur Sozialgeschichte Preußens im Vormärz*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1976. (*Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft* 22.)
- 1988 BLASIUS, Dirk: Kriminologie und Geschichtswissenschaft. Bilanz und Perspektiven interdisziplinärer Forschung. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 14. (1988) 136–149.
- 1990 BLASIUS, Dirk: A bűnözés társadalomtörténeti kutatása. Ford.: Berényi Gábor. In: *A német társadalomtörténet új útjai*. Szerk.: VÁRI András. Budapest, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Közép- és Kelet-Európai Akadémiai Kutatási Központ, 1990. 11–24. (*Gazdaság- és társadalomtörténeti füzetek* 1.)

### **BLAUERT**

- 2000 BLAUERT, Andreas: Kriminalitätsgeschichte im deutschen Sprachraum. Zum Profil eines „verspäteten“ Forschungszweiges. In: *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*. Hg.: SCHWERHOFF, Gerd. Konstanz, UVK Universitätsverlag, 2000. 21–67.

### **BLOK**

- 2001 BLOK, Anton: *Honour and Violence*. Cambridge, Polity Press, 2001.

**CAPLAN**

- 1997 CAPLAN, Jane: 'Speaking Scars': the Tattoo in Popular Practice and Medico-Legal Debate in Nineteenth-Century Europe. In: *History Workshop Journal*, 44. (1997) 106–142.

**CZAGA**

- 1995 CZAGA Viktória et al.: *A fővárosi rendőrség története*. Budapest, 1995.

**CSAPÓ**

- 1999 CSAPÓ Csaba: *A Magyar Királyi Csendőrség története 1881–1914*. Pécs, Pro Pannonia, 1999.
- 2000 CSAPÓ Csaba: A szögekkel kivert „Ráday-bölcső”. Egy várbörtön anatómiája. In: *Korall*, 2. (2000) 93–109.

**CSAPÓ – MÁTAY**

- 2005 A bűnös Budapest. Szerk.: CSAPÓ Csaba – MÁTAY Mónika. *Budapesti Negyed*, 13. (2005).

**CSEPELI – MÁTAY**

- 2001 CSEPELI György – MÁTAY Mónika: A magyar betyár életei a médiában. In: *Médiakutató*, 4. (2001) 88–101.

**DÖMÖTÖR**

- 1930 DÖMÖTÖR Sándor: Betyárromantika. In: *Ethnographia*, 41. (1930), 5–24.; 91–103.

**EIBACH**

- 1996 EIBACH, Joachim: Kriminalitätsgeschichte zwischen Sozialgeschichte und historischer Kulturforschung. In: *Historische Zeitschrift*, 263. (1996) Heft 3. 681–715.

**FORRAI**

- 1996 FORRAI Judit: Kávéházak és kéjnökök. In: *Budapesti Negyed*, 12–13. (1996) 110–120.
- 1998 FORRAI Judit: A budapesti prostitúció szabályozásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 27. Szerk.: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella. Budapest, 1998. 93–100.

## **FOUCAULT**

- 1990 FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Ford.: Fázsy Anikó, Csűrös Klára. Budapest, Gondolat, 1990. (*Társadalomtudományi könyvtár*)

## **GATRELL**

- 1990 GATRELL, Victor: *Crime, Authority and the Policeman-state*. In: *Cambridge Social History 1750–1950*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990. 243–310.

## **GINZBURG**

- 1998 GINZBURG, Carlo: *Fülcimpák és körmök: a következtetésen alapuló paradigma gyökerei*. Ford.: Farkas Krisztina. In: *Café Babel*, 30. (1998) 49–67.

## **GÖNCZI**

- 1944 GÖNCZI Ferenc: *A somogyi betyárvilág*. Kaposvár, Új-Somogy, 1944.

## **GREVE**

- 2004 GREVE, Ylva: *Verbrechen und Krankheit. Die Entdeckung der Criminalpsychologie im 19. Jahrhundert*. Köln, Böhlau, 2004.

## **GROEBNER**

- 2004 GROEBNER, Valentin: *Der Schein der Person. Steckbrief, Ausweis und Kontrolle im Europa des Mittelalters*. München, C. H. Beck, 2004.

## **GWINNER – RADBRUCH**

- 1951 GWINNER, Heinrich – RADBRUCH, Gustav: *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*. Stuttgart, Koehler, 1951.

## **HAJDU**

- 1984a HAJDU Lajos: *A büntetőjogtörténet kutatásának kihasználatlan lehetőségeiről (A rabtabellák és büntető-perkivonatok történeti forrásértéke)*. In: *Levéltári Közlemények*, 55. (1984) 1. sz. 1–30.
- 1984b HAJDU Lajos: *Forradalmár, vagy szerencselovag? Nyomozói jelentés a „Ráby-ügyről”*. Budapest, Magvető, 1984.
- 1985 HAJDU Lajos: *Bűntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, Magvető, 1985.

## HÉJJAS

- [1992] HÉJJAS Pál: *Az a híres Bogár Imre... A Bogár betyárbanda története.* h. n., Pest Megyei Levéltár, [1992]. (*Pest Megyei Levéltári Füzetek* 19.)

## HOBBSAWM

- 1969 HOBBSAWM, Eric: *Bandits.* London, Wiefeld & Nicholson, 1969.  
1974 HOBBSAWM, Eric: *Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században.* Ford.: Tandori Dezső. Budapest, Kossuth, 1974.

## HORN

- 2003 HORN, David G.: *The Criminal Body. Lombroso and the Anatomy of Deviance.* New York – London, Routledge, 2003.

## KAHLER

- 1985 KAHLER Frigyes: Adalékok az újkori pénzhamisítás történetéhez (XVII. századtól 1848-ig). In: *Borsodi levéltári évkönyv V.* h. n., 1985. 227–254.

## KAHLER – KÁPLÁR

- 1980 KAHLER Frigyes – KÁPLÁR László: Pénzhamisítás a XIX. század elején a Hajdúkerületben. In: *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve IV.* Szerk.: ROMÁN János. Hajdúböszörmény, 1980. 229–235.

## KÁLLAY

- 1996 KÁLLAY István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848.* Budapest, Osiris, 1996.

## Ö. KOVÁCS

- 2003 Ö. KOVÁCS József: A társadalomtörténet németországi útjai. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Szerk.: BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József. Budapest, Osiris, 2003. (*Osiris tankönyvek*) 167–186.

## KÜLLŐS

- 1988 KÜLLŐS Imola: *Betyárok könyve.* Budapest, Mezőgazdasági, 1988.

## KÜTHER

- 1976 KÜTHER, Carsten: *Räuber und Gauner in Deutschland. Das organisierte Bandenwesen im 18. und frühen 19. Jahrhundert.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1976. (*Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft* 20.)

## **KÜTHER**

- 1983 KÜTHER, Carsten: *Menschen auf der Straße. Vagierende Unterschichten in Bayern, Franken und Schwaben in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.

## **LÉDERER**

- 1999 *Nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet.* Szerk.: LÉDERER Pál. Budapest, Új Mandátum, 1999.

## **LÉDERER – TENCZER – ULICSKA**

- 1998 „A tetetésnek minden mesterségeiben jártasak...” *Koldusok, csavargók, veszélyezettett gyerekek a modernkori Magyarországon.* Szerk.: LÉDERER Pál – TENCZER Tamás – ULICSKA László. Budapest, Új Mandátum, 1998.

## **LINDENBERGER**

- 1995 LINDENBERGER, Thomas: *Straßenpolitik. Zur Sozialgeschichte der öffentlichen Ordnung in Berlin 1900 bis 1914.* Bonn, Verlag J. H. W. Dietz Nachfolger, 1995.

## **LÜDTKE**

- 1992 „Sicherheit” und „Wohlfahrt”. *Polizei, Gesellschaft und Herrschaft im 19. und 20. Jahrhundert.* Hg.: LÜDTKE, Alf. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1992.

## **LÜDTKE – LINDENBERGER**

- 1991 *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozialanthropologische Studien.* Hg.: LÜDTKE, Alf – LINDENBERGER, Thomas. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1991. (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 91.)

## **MAJTÉNYI**

- 2005 MAJTÉNYI György: Az „új kultúrtörténet”-ről. In: *Aetas* 20. (2005) 3. sz. 162–169.

## **MÁTAY**

- 2003 MÁTAY Mónika: Egy prostituált lemészárlása: a Város, a Nő és a Bűnöző. In: *Médiakutató* 12. (2003) 7–28.

## **MEZEY**

- 1995 MEZEY Barna: *A magyar polgári börtönügy kezdetei.* Budapest, Osiris, 1995.

## MIKLÓSSY

1989 MIKLÓSSY János: *A budapesti prostitúció története*. Budapest, Népszava, 1989.

## NAGY

1983 NAGY Dezső: Munkásviselési adatok 19. századi körözőlevelekben. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1981–1982*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1983. 207–249.

1985 NAGY Dezső: Vándorúton levő mesterlegények táskáinak tartalma a XIX. század közepén. In: *Ethnographia* 96. (1985) 2–3. sz. 369–373.

## NAGY

1990 NAGY Sándor: A hajdukerületi törvényszék büntetékiszabási gyakorlata lopás miatt indított bűnügyekben 1757–1850. In: *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve VII.* Szerk.: NYAKAS Miklós. Hajdúböszörmény, Hajdúsági Múzeum, 1990. 67–115.

1994 NAGY Sándor: A hajdukerületi törvényszék ítélkezési gyakorlata az ember élete elleni bűncselekményekben 1757–1850. In: *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve VIII.* Szerk.: NYAKAS Miklós. Hajdúböszörmény, Hajdúsági Múzeum, 1994. 5–79.

1997 NAGY Sándor: Kínvallatás a hajdúvárosok és a hajdukerületi törvényszék előtt indított bűnügyekben. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV.* Szerk.: RADICS Kálmán. Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1996. 25–56.

## OESTREICH

1969 OESTREICH, Gerhard: Strukturprobleme des europäischen Absolutismus. In: *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, (1969) 55. 329–347.

## POGÁNY

1978 POGÁNY Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Budapest, Helikon, 1978.

## RÉCSEI

1999 RÉCSEI Balázs: A kéjelgésügy szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus első felében. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 30.* Szerk.: BŐSZE Sándor. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1999. 310–342.

## RÉCSEI

- 2001 RÉCSEI Balázs: A kéjelgésügy és szabályozása Somogy vármegyében a dualizmus második felében. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32.* Szerk.: RÉCSEI Balázs. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 2001. 177–210.

## REGENER

- 1999 REGENER, Susanne: *Fotografische Erfassung: Zur Geschichte medialer Konstruktionen des Kriminellen.* München, Wilhelm Fink, 1999.
- 2003 REGENER, Susanne: Criminological museums and the visualization of Evil. In: *Crime, History & Societies – Crime, Histoire & Sociétés*, 7. (2003) 1. 43–56.

## SIEBENMORGEN

- 1996 *Schurke oder Held? Historische Räuber und Räuberbanden.* Hg.: SIEBENMORGEN, Harald. Sigmaringen, Jan Thorbecke, 1996.

## SREBNICK

- 1997 SREBNICK, Amy: *The Mysterious Death of Mary Rogers. Sex and Culture in Nineteenth-Century New York.* New York, Oxford University Press, 1997.

## SLATTA

- 2004 SLATTA, Richard W.: *Eric J. Hobsbawm's Social Bandit: A Critique and Revision.* [http://www.ncsu.edu/project/acontracorriente/spring\\_04/Slatta.pdf](http://www.ncsu.edu/project/acontracorriente/spring_04/Slatta.pdf) (2006. november 18.)

## SZABÓ

- 1964 SZABÓ Ferenc: *A dél-alföldi betyárvilág.* Gyula, Erkel Ferenc Múzeum, 1964.

## SZABÓ

- 2002 SZABÓ Krisztina: A személyzet bosszúja: Mailáth országbíró meggyilkolása. In: *Médiakutató*, 7. (2002) 127–148.

## SZÉCSÉNYI

- 1998 SZÉCSÉNYI Mihály: Garnizállók és kéjnőtelepek. In: *Rubicon*, (1998) 6. sz. 48–50.
- 1999 SZÉCSÉNYI Mihály: A bordélyrendszer Budapesten. In: *Rubicon*, (1999) 9–10. sz. 77–82.

## SZIJÁRTÓ

- 2000 SZIJÁRTÓ István: Történeti antropológia és mikrotörténelem. In: *BUKSz*, 12. (2000) 2. sz. 151–159.

## Á. VARGA

- 1991 *Társadalmi konfliktusok*. Szerk.: Á. VARGA László. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1991. (*Rendi társadalom – polgári társadalom* 3.)

## VAN DÜLMEN

- 1990 VAN DÜLMEN, Richard: *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Ford.: Bérczes Tibor. Budapest, Századvég–Hajnal István Kör, 1990.
- 2004 VAN DÜLMEN, Richard: A németországi történeti antropológia kialakulása. Ford.: Perényi Roland. In: *Aetas*, 19. (2004) 2. sz. 140–154.

## VÖRÖS

- 1984a VÖRÖS Károly: A nagyvárosi bűnözés kezdetei. I. In: *História*, (1984) 3. sz. 21–24.
- 1984b VÖRÖS Károly: A nagyvárosi bűnözés kezdetei II. In: *História*, (1984) 4. sz. 12–14.
- 1997 VÖRÖS Károly: A nagyvárosi bűnözés kezdetei. In: VÖRÖS Károly: *Hétköznapiak a polgári Magyarországon*. Szerk.: GLATZ Ferenc. Budapest, MTA TTI, 1997. 171–179. (*Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok* 22.)

## WEISSER

- 1979 WEISSER, Michael R.: *Crime and Punishment in Early Modern Europe*. Bristol, Humanities Press, 1979.

## WETZELL

- 2000 WETZELL, Richard F.: *Inventing the Criminal: A History of German Criminology, 1880–1945*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2000.

## WIENER

- 1990 WIENER, Martin: *Reconstructing the Criminal: Culture, Law and Policy in England, 1830–1914*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.